

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
ZAGREB, LISTOPAD 1961. GODIŠTE IX

AKCENATSKA PROBLEMATIKA HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA DANAS

Ljudevit Jonke

1. — Među značajne osobine književnog jezika ide i jedinstvenost njegova izgovora. Stoga je i razumljivo da su utvrđivači norme književnog jezika u Hrvata i Srba znatnu pažnju poklonili i jedinstvenosti hrvatsko-srpskog književnog izgovora. Pri tome su dakako, pored fiksiranja pravilne artikulacije pojedinih glasova, u prvi red iskočila i akcenatska pitanja književnog jezika, i to toliko više što akcenatski sistem štokavskog dijalekta nije jedinstven. Štokavski se govori dijele na mlade i starije, a kriterij za tu diobu jesu baš akcenti i oblici. Između štokavskog izgovora *država* i *država, otadžbina* i *otadžbina*, od kojih je prvi izgovor stariji štokavski, a drugi mladi štokavski, bilo je potrebno izvršiti izbor. Jedan od osnivača novijega književnog jezika u Srba i Hrvata Vuk St. Karadžić opredijelio se sasvim odrešito za mlade štokavske govore, za tzv. novoštokavske govore, pa je kao odličan njihov poznavalac svaku riječ u svom »Srpskom rječniku« obilježio akcentom, koji je, kako su pokazala kasnija ispitivanja, neobično pouzdan i uvijek u skladu s osnovnim principima novoštokavske akcentuacije. Na taj je način književni jezik Srba i Hrvata Karadžićevim Rječnikom dobio koristan i pouzdan priručnik za utvrđivanje jedinstvenog književnog izgovora.

Karadžićevo je djelo naučno protumačio u svojim akcenatskim studijama Đuro Daničić, a za pobjedu njegovih principa u Hrvata veoma su mnogo uradili Tomo Maretić potankim prikazom novoštokavskog akcenatskog sistema u svojoj »Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika«. koja je izišla u Zagrebu 1899. i 1931. pa Ivan Broz i

Franjo Iveković, koji su u »Rječniku hrvatskoga jezika« god. 1901. novoštokavskim akcentom obilježili svaku obrađenu riječ u Rječniku. Dakako, i »Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika« Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, koji izlazi u Zagrebu od 1880. i do sada je već pripremljen za štampu i u svojim posljednjim svescima, kao naučno djelo visokoga stupnja neobično je mnogo pripomogao utvrđivanju jedinstvenog književnog izgovora i u Hrvata i u Srba, jer je on — za razliku od ostalih naših leksikografskih djela — pri svakoj promjenljivoj riječi navodio sve akcenatske promjene koje se na njoj zbivaju. A takvih riječi nije malen broj, čak znamo da ima dosta riječi koje u deklinaciji ili konjugaciji doživljuju sve četiri akcenatske varijante (*grād*, u *grādu*, *grāдови*, *gradovima*; *nòvac*, *nòvca*, *nòvci*, *nòvčā*; *biti*, *jèsam*, *bivši*, *bila*). Prema tim su osnovnim djelima autori velikih dvojezičnih rječnika u 20. st. rječničko blago hrvatskosrpskoga književnog jezika obilježili akcentima, a kako su oni često leksički bogatiji od svojih uzora, morali su vrlo često i sami obilježavati novije riječi akcentima, dakako u duhu Karadžićeve i Daničićeve akcentuacije. Tu treba u prvom redu spomenuti Ristić-Kangrgin »Rečnik srpskohrvatskog i nemačkog jezika« (Beograd, 1928), Benešićev »Hrvatsko-poljski rječnik« (Zagreb, 1949) i Dayre-Deanović-Maixnerov »Hrvatskosrpsko-francuski rječnik« (Zagreb, 1956). Bilježenje akcenata u tim rječnicima u znatnoj mjeri pomaže strancima da usvoje naš književni izgovor, ali je od toga očita korist i za svakog našeg čovjeka koji traži akcenatski savjet, a to su u prvom redu učenici, studenti, nastavnici, lektori, glumci, spikeri, recitatori i sl.

Činilo bi se sada, nakon prikaza takva činjeničnog stanja, da je problem hrvatskosrpske književne akcentuacije riješen u potpunosti. Ipak potanjim pregledom i analizom materijala u spomenutim priručnicima vidjet ćemo da su osnovni akcenatski principi jedinstveni i u hrvatskih i u srpskih autora, ali da su pojedinačna rješenja kadšto različita. Treba naime uzeti u obzir da ni novoštokavski akcenti — unatoč jedinstvenim principima — nisu na pojedinim riječima, pa i kategorijama riječi uvijek identični, nego se u okviru jedinstvenog akcenatskog sistema pojavljuju akcenatske dvostrukosti, pa i trostrukosti uvjetovane pojedinim govorima i geografskim smještajem. To dakako predstavlja za književnu ortoepiju prilično težak problem, može da izazove nesklad i zbrku, a iziskuje dosta često i normativnu intervenciju. Ali ako se problem promotri u cjelini naše jezične problematike i književnog jezika Hrvata i Srba, i ovdje postoje laka i jednostavno prihvatljiva rješenja u osnovnom duhu Karadžićeve i Daničićeve akcentuacije. Treba se podsjetiti na to da nam književni jezik ni u nekim drugim elementima, npr. po ijekavskom i ekavskom izgovoru, po terminologiji i drugim leksičkim pojedinostima, nije uvijek jedinstven. Razlozi su poznati: ijekavski književni jezik ima svoj izvor i temelj u tzv. hercegovačkim narodnim govorima, a ekavski književni jezik u vojvođansko-

-šumadijskim govorima, a ti govori — unatoč osnovnim novoštokavskim akcenatskim principima — imaju i pojedinačne različite akcenatske varijante. Te varijante mogu biti proširene na većem prostranstvu, a mogu i na sasvim neznatnom. U prvom slučaju uzimaju se kao sastavni dio književne akcentuacije, a u drugom kao provincijalna, pokrajinska osobina. Već je Tomo Maretić, koji se isticao kao izrazit određivač norme, u spomenutoj Gramatici tako postupao. Ako je primijetio da je pored vojvodansko-šumadijskog akcenta *pletémo, pletéte* na drugoj strani vrlo proširen i akcent *plètémo, plètéte*, on je i ovo drugo unio u gramatičku normu, pa u t. 255.a) njegove Gramatike čitamo: »Mjesto *pletémo, pletéte* može da bude također *plètémo, plètéte*.« Maretić je u tom ipak bio vrlo umjeren, pa se pretežno odlučivao samo za Karadžićevu i Daničićevu varijantu. Ni Akademijin Rječnik nije odobravao mnogo dvostrukosti, što je i razumljivo jer su ga uređivali izraziti vukovci Daničić, Budmani, Maretić. U njemu ćemo naći npr. dvostrukosti tipa *gradòvima gràdovima*, kakve je dopuštao već Daničić u akcenatskim studijama. Ali autori dvojezičnih rječnika nisu mogli mimoći akcenatskih osobitosti krajeva kojima su bili namijenjeni. Tako u Ristić-Kangrginu »Srpskohrvatsko-nemačkom rečniku« nalazimo akcente *věšnik, rěčnik* prema Broz-Ivekovićevu *vjěšnik, vjesnika, rječnik, rječnika*, što odgovara Karadžićevoj i Daničićevoj akcentuaciji. Slično tome nalazimo u RK akcente *činòvnik, stànòvnik, posétiti* prema Deanovićevu u »Hrvatsko-srpsko-francuskom rječniku« *činòvnik, činovnika, stanòvnik, stanovnika, pòsjetiti* i sl. Benešićev »Hrvatsko-poljski rječnik« u takvim se slučajevima pretežno slaže s Broz-Ivekovićem i Deanovićem, što je i razumljivo, jer se zapadna strana drži ijekavskog govora kao književnog i vjernija je Karadžićevim i Daničićevim akcenatskim principima i pojedinostima. Deanović to izričito i kazuje u predgovoru Rječnika na str. V i VI ovim riječima: »Nijesu unesene dublete naglasaka, ali pri izboru između dviju mogućnosti u granicama štokavskog književnog sistema odabran je akcenat uobičajen u *jugozapadnoj jezičnoj oblasti*.« Drugi leksikografi to i ne kazuju, ali tako postupaju: odabiru akcente prema svojem jezičnom području u skladu s osnovnim novoštokavskim akcenatskim principima.

2. — Ali ima problema koji idu i dalje od toga. Spomenuti leksikografi, a ni naši glavni gramatički pisci na zapadu i istoku (Maretić, Belić, Hraste, Stevanović, Živković, Vuković, Aleksić), nisu ni pokušali da ih samovoljno rješavaju, premda jezična praksa (kazališta, radio-stanice, nastava) stavlja tu problematiku vrlo živo na dnevni red. Poznato je da su se i na području novoštokavskog dijalekta od Vukovih vremena do danas na velikom prostranstvu razvili po analogiji akcenti koji donekle pomjeraju sistem Karadžićeve i Daničićeve akcentuacije. Tako je akcenatsku promjenu doživio, npr., lok. jedn. imenica m. r. određenih akcenatskih tipova, pa

Priloga 2000
mjesto pravilnog lok. jedn. govòru, dogadāju, Osijèku, kamènu i sl. čujemo na velikim prostranstvima govòru, ddogadāju, Ōsijeku, kāmènu, što odgovara akcentima u genitivu, dativu i drugim padežima. Tako se i pored vukovskog akcenta gradová, krajévā, oblásti razvio analogijski akcent u gen. mn. grādōvā, krājēvā, ōblāsti i sl. Za lične zamjenice karakteristična je dvostrukost mène i mène, tèbe i tèbe, njèga i njèga, sèbe i sèbe, pa prema tome i kod mène i kòd mene, kod tèbe i kòd tebe itd., premda su dosadašnji gramatički priručnici normirali Karadžićev i Daničićev akcent mène i kod mène. U pridjeva je značajna dvostrukost oštar, oštra, oštro i oštar, oštra, oštro, pa pùn, pùna, pùno i pùn, pùna, pùno, i sl. U glagola su se analogijski razvile dvostrukosti u glagolskim akcenatskim tipovima ispleo, isplela, isplelo prema vukovskom ispleo, isplèla, isplèlo, pa potàkoh, pòtače prema vukovskom potàkoh, potàče, zatim krénuh, krènū prema vukovskom krénuh, krènu, te želéci prema želéci, držéci prema držéci i sl. Od slučajeve koji zahvaćaju mnoge primjere spomenuo bih analogijsku dvostrukost u dativu, lokativu i instrumentalu množine im. ž. r. Pored sistemskog ludòstima, krepostima, večèrima i sl. široko je rasprostranjen i analogijski akcent lùdostima, krèpostima, večerima. I imenice sa sufiksom -onica doživjele su u govornom jeziku promjenu izvornog akcenta: prema izvornom gòstionica, propovjèdaonica, blagòvaonica, prodàvaonica i sl. proširio se ujednačeni akcent na sufiksu: gostiònica, propovjedaònica, blagovaònica, prodavaònica. Slično je tome učiteljica i učiteljica, a pojedinačne su pojave čovjek, čovjeka i čovjek, čovjeka, književnòst i književnòst, bôl, bôli i bôl, bôli pored bôl, bôla. Poznata nam je i pojava da u trosložnih imenica na -ina i -ota ne dolazi u govorima dosta često do promjene akcenta, pa se pored pravilnog po sistemu brzínu, čistínu, ddbrotu sve više čuje analogijski akcent bržinu, čistinu, dobròtu. Tako onda i klúpu, stijènu umjesto sistemskog klúpu i stijènu. Ako se potanje razmotre sve te pojave, moći ćemo zapaziti da ovdje spomenuti analogijski akcenti nisu u svojoj biti suprotni osnovnim akcenatskim pravilima novoštokavskog govora, tj. nijedan od četiriju akcenata ne dolazi na takvome mjestu u riječi da bi to bilo suprotno njegovoj kvaliteti. Običnije rečeno, silazni su akcenti i ovdje uvijek na prvom slogu riječi, a uzlazni ili na početku ili u sredini riječi.

To je bilo važno istaknuti jer ima u narodnim govorima i prema tome u književnom izgovoru i suprotnih tendencija i pojava. Takva je npr. tendencija da se silazni akcent zadrži i u sredini riječi, pa se pored novoštokavskog akcenta asistent, dirigent, okupátor, irigátor, Jugòslāvija, Indonēzija prodorno pojavljuju i nepreneseni akcenti asistènt, dirigènt, okupátor, irigátor, ambasador, Jugoslāvija, Indonēzija i sl. Prvospomenuta riječ ušla je već s oba takva akcenta u »Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika« što ga izdaje u Beogradu od 1959. Srpska akademija nauka, a osporavanje pravilnosti neprenesenih akcenata u navedenim rije-

ćima (*dirigènt, ambasâdor*) izazvalo je prije pet-šest godina u našoj književnoj i stručnoj štampi neraspoloženje laičkih krugova.

Ipak od netom spomenutih slučajeva valja razlikovati pojavu silaznog akcenta u sredini riječi u nekim složenicama koje su nastale u novije doba i u kojima je nosilac akcenta drugi dio složenice. Takve su npr. riječi *primoprèdaja, kupoprèdaja, samoùprava, poljoprìvreda* i sl. Premda se položaj kratkosilaznog akcenta na srednjem slogu tih riječi protivi osnovnom pravilu o položaju kratkosilaznog akcenta uopće, ipak se naše jezično osjećanje buni protiv prenošenja akcenta za jedan slog naprijed (*samòuprava, primòpredaja*), a presedani za opravdanost takve pobune nalaze se i u nekim narodnim složenicama vukovskog tipa, kao što je npr. *ranorànilac, kojekàko, zlomišljenik* i sl. (v. Maretić, Gramatika, t. 129. b)

3. — Sve te akcenatske dvostrukosti i sva ta akcenatska problematika mogla bi i nadalje ostati u domeni teorije i nalaziti svoje ovakvo ili onakvo rješenje u leksikografskim priručnicima prema shvaćanjima pojedinih redaktora u svemu onome što ide u sistem Karadžićeve i Daničićeve akcentuacije. Ali ono što se donekle protivi tome sistemu nije uopće moglo u priručnicima doći do izražaja (lok. jedn. *gòvoru*, gen. mn. *gràdòvâ*, 2. i 3. l. jedn. aor. *pòtače* i sl.) jer se pojedinac nije smio ni usuditi da dirne u pomnivo sagrađenu zgradu vukovske akcentuacije. Instruktivna je u tom pogledu Deanovičeva napomena u spomenutom već predgovoru »Hrvatsko-srpsko-francuskog rječnika« da su akcentuaciju proveli »docent Bratoljub Klaić i M. Deanović, na osnovu Vukova i Daničićeva sistema *s neznatnim odstupanjima prema najnovijoj fazi našeg načina naglašavanja*«. Ali ipak snažan razvitak radiofonije i razgranata kazališna mreža po našim krajevima s osobito naglašenom funkcijom književnog jezika, jačom nego ikad u historiji, prebacili su ovo pitanje iz teoretskog u posve praktično područje i u opravdanoj težnji za normiranim i jedinstvenim književnim izgovorom iziskivali usklađivanje teorije i govorne prakse. Nije moguće da se s iste pozornice u istom komadu čuje i akcent *rjèčnik, rječnika i rjèčnik, rjèčnika, i kod mène i kòd mene, i književnòst i knjižévnost, i u oblâsti i u òblâsti, i u slučâju i u slùčâju, i okupâtor i okupátor, i Jugòslâvija i Jugoslâvija, i sl.* Lektori su u kazalištima i na radio-stanicama morali lavirati, katedre književnog jezika postajale su također tolerantnije prema analogijskim akcentima, a i pojedini su jezični stručnjaci ukazivali na nesklad koji se razvija. U takvoj je situaciji uprava Radio-Zagreba g. 1956. pozvala jezične i književne stručnjake (Stj. Ivšića, M. Hrastu, B. Klaića, V. Kaleba, V. Popovića, Lj. Jonkea i dr.) da joj pomognu u normiranju književnog izgovora. Ta je komisija naglasila potrebu čuvanja vukovske akcentuacije uz neznatna odstupanja prema analogijskim akcentima koji nisu u direktnoj suprotnosti s osnovnim novoštokavskim akcenatskim principima. Ali i to je još bila pojedini-

načna akcija, premda je i ona pridonijela očitu korist za što pravilniji izgovor na radio-stanici koja znatno utječe na izgovor svojih mnogobrojnih slušalaca. Potpuniji uspjeh mogao se dakako postići na zajedničkom zasjedanju ne samo hrvatskih nego i srpskih jezičnih stručnjaka. A takva se prilika upravo ukazala nakon formiranja hrvatsko-srpske Pravopisne komisije u početku godine 1955.

Pravopisna komisija, u kojoj je bilo šest srpskih i pet hrvatskih jezičnih stručnjaka delegiranih od naših Akademija, sveučilišta i Matica, dobila je zadatak da izradi zajednički hrvatskosrpski pravopis, pa u tu akcenatsku problematiku nije bila dužna da ulazi. Ali zbog neusklađene akcenatske situacije i zbog hitnosti rješavanja spornih pitanja, a i zbog prilaženja izradi zajedničkog rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika. Pravopisnoj je komisiji ubrzo dan zadatak — i ona ga je prihvatila — da razmotri aktualnu akcenatsku problematiku i da za Pravopis i za Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika dade obrađivačima i redaktorima osnovne akcenatske smjernice uzimajući u obzir i najnoviju fazu našeg načina naglašavanja. Stoga i Pravopisni rječnik uz veliki Pravopis koji je izišao iz štampe g. 1960. (a tako će i spomenuti Rječnik književnog jezika koji će izići u četiri knjige u dogledno vrijeme) daje nešto drugačiju sliku naše književne akcentuacije nego što su je dali spomenuti naši leksikografski i gramatički priručnici prije toga. Glavnina je dakako podjednaka, jer o glavnini i nije bilo spora. samo su sporni slučajevi riješeni drugačije nego dosad, i to po ovim osnovnim principima:

1) pri rješavanju spornih slučajeva nužno je uvijek poštovati osnovne principe novoštokavske akcentuacije i ne ogrešavati se o osnovna pravila o mjestu i kvaliteti naših četiriju akcenata:

2) akcenatske dvostrukosti priznaju se kao književne ako su proširene na velikom području novoštokavskih govora;

3) i analogijski akcenti priznaju se kao književni ako su prošireni na velikom području novoštokavskih govora, ali književnima ostaju i dalje i izvorni sistemski akcenti:

4) težnja za jedinstvenim književnim izgovorom ostvaruje se slobodnim odabiranjem između pravilnih dvostrukosti prema navici kraja, ali bez propletanja obadviju varijanata u jednom tekstu:

5) ortoepski i leksikografski priručnici treba da označe sve pravilne, pa i dvostruke i trostruke akcenatske varijante koje su književne na čitavom hrvatskosrpskom jezičnom području.

Prema tome po t. 1. ne smatraju se književnima akcenti *asistènt, dirigènt, okupâtor, Jugoslâvija*, ali su književni ipak *primoprèdaja, poljoprivreda* i sl. zbog naprijed navedenih razloga. Po t. 2. književni su akcenti *rjèčnik* i *rjèčnik, književnòst* i *knjižèvnost, mène* i *mène*, pa onda *kod*

mène i kòd mene, gòstionica i gostiònica i sl. Po t. 3. književni su akcenti *u slučāju i u slūčāju, na kamènu i nà kamenu, držēci i držēci, pečemo i pèčemo, po ludòstima i po lūdostima* i sl. Primjena 4. t. omogućuje kazalištima i radio-stanicama da se između dvostrukosti odluče za onu koja je običnija u njihovu kraju. I napokon t. 5. omogućuje svima da upoznaju cjelokupnu književnu akcentuaciju hrvatskosrpskoga jezika. (Više primjera o svemu vidi u mojem članku »Pravopisna komisija o akcentima«, Jezik 1957, VI, 1.)

Na taj je način riješena sporna problematika akcentuacije našega književnog jezika. Po tom su rješenju sačuvani osnovni principi novoškavске akcentuacije, a uvažene su i tendencije novijeg razvoja, tako da se oslobađaju mnoge spone koje su dosad postojale. Uklanjanjem nesklada između teorije i govorne prakse određenih područja književna se akcentuacija hrvatskosrpskoga jezika može lakše usvojiti i primijeniti u praksi. U tom je dakle postignuto znatno olakšanje i za školu i za kazalište i za radio-stanice.

Prema ovome što je rečeno neka su rješenja već data u Pravopisu hrvatskosrpskoga književnog jezika (1960), više će ih biti u Rječniku jer on donosi veće leksičko blago, ali sve će se to moći pravo shvatiti tek u vezi s iznesenim problemima i prikazanim smjernicama za njihovo rješenje.

Bilješka. — Ovo je referat s III kongresa jugoslavenskih slavista u Ljubljani i pročitan je u Lingvističkoj sekciji 19. rujna 1961. U diskusiji su teze tog referata ocijenjene kao pravilne.

O PISANJU IMENA MJESTA

Mate Hraste

Na pisanje ovoga članka potakla me napomena Franje Marciusa, školskog službenika iz Čakovca, u Vjesniku od 14. travnja o. g. u rubrici »Čitaoci i redakcija«. On je tamo zaželio da mu se objasne dvije stvari iz novog pravopisa: 1. zašto je ozakonjeno da se piše i govori »čakovački« prema Čakovec kad nikad nitko u tome kraju nije tako govorio, niti to čini sada, već svi upotrebljavaju pridjev »čakovečki«, 2. pokrajina u kojoj se nalazi Čakovec nosi naziv Međimurje i nitko ga u Čakovcu i u susjednim krajevima ne naziva *Međumurje*.

Istina je da je osnovno pravilo da se imena mjesta i predjela pišu i izgovaraju onako kako ih izgovara narod dotičnog mjesta ili kraja. To pravilo je opće prirode, ali to nije i ne može biti apsolutno jer knjiga koja sadrži pravopisna pravila nosi naslov »Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika«. To je, dakle, pravopis književnog jezika, a ne hrvatskosrpskog narodnog jezika i njegovih dijalekata. Naš jezik ima tri dijalekta: kaj-